

УДК 342.72/73:329.12(44"1789")

С 91

Юлія СУХА

СТАНОВЛЕННЯ ЛІБЕРАЛЬНИХ ЗАСАД У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ФРАНЦІЇ ЗА "ДЕКЛАРАЦІЄЮ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА" 1789 Р.

У статті розглядається переддень Великої Французької буржуазної революції та роль просвітителів у формуванні духовних засад нового політичного бачення суспільства; аналізується процес створення "Декларації прав людини та громадянина" 1789 р., роль цього документу у становленні ліберальних засад правової системи країни. Досліджено окремі види прав, свобод, з'ясовано гарантії їх реалізації; тлумачаться окремі норми і принципи побудови державно-правового ладу у Франції.

Ключові слова: Декларація прав і свобод, ліберальні засади, природне право, норма права, принципи Декларації.

Проблема становлення ліберальних засад у правовій системі Франції кінця XVIII ст. є класичною темою для історико-правової науки, основи якої викладені ще діячами Великої французької революції Ж.Маратом [15], М.Робесп'єром [19] та ін., а у вітчизняній літературі вони знайшли своє відображення в роботах К.Бергокової [3], А.Манфреда [14], В.Даниленка [6] та ін. Окремі аспекти теми заторкуються у виданнях українських авторів В.Кравченка [12], В.Макарчука [13] та ін. [7; 8; 9; 11; 18].

Завдання цієї статті – проаналізувати історичні аспекти становлення і формування комплексу ліберальних засад у правовій системі згідно з "Декларацією прав людини і громадянина".

© Суха Юлія, 2006

Кінець XVIII ст. став знаменним в історії Франції, адже саме в цей час розпочалася ціла низка подій, що відомі історії під назвою Французької революції, яка спричинила зміну застарілої системи новими суспільними відносинами з характерними їм правовими та політичними установами. Вже на самому початку революційних подій, коли постала загроза абсолютній монархії, у провінціях спалахували повстання, а міста були переповнені антиурядовими листівками. У цих умовах король Людовік XVI розумів необхідність скликання Генеральних штатів, які не збиралися з 1614 р.; вони повинні були провести ряд реформ. Зокрема, йшлося про те, щоб скасувати продаж державних посад, змінити фінансове управління. Наступний крок короля та його оточення полягав у створенні нової конституції держави, яка б зберегла спадкову монархію, обмежуючи її представницьким органом народу, а виконавча влада в особі міністрів була б відповідальна перед цим представницьким органом.

Громадяни Парижа склали накази, які повинні були стати основою майбутнього конституційного ладу. Щоб утвердити конституцію, автори більшості наказів схилилися до закріплення основних прав і свобод, суть яких зводилася до визнання свободи людини, недоторканності власності, свободи слова, совісті, друку, зборів, праці [1; 2; 4; 22; 23].

Саме накази третього стану спричинили появу такого важливого документу, як Декларація прав людини і громадянина. Цей акт закріпив і розширив ті права, які містилися в наказах, зокрема наказах жителів столиці. Тут установлювались основні принципи нової конституції, а також закріплювалася недійсність податків, які не схвалені (не підтверджені) нацією. Відповідальність за порушення цього пункту несли не тільки ті, хто збирав податки, а й ті громадяни, які їх платили. Внесення змін до конституції та її перегляд було покладено на Екстраординарні збори, які наділялися спеціальними повноваженнями. Паризькі накази також вимагали недоторканості депутатів, а також містили вимогу, яка забороняла військам наблизитися більш як на 10 льє до місця скликання Генеральних Штатів без їхньої на те згоди чи вимоги.

Декларація прав людини і громадянина стала тим нормативно-правовим актом, який одним із перших закріпив ліберальну концепцію

про людину та громадянина, що базувалася на природному праві. Філософською основою цієї концепції стало вчення про свободу як про природний стан людини та вищу соціальну цінність після самого життя. Цю концепцію розвинули французькі філософи XVIII ст. [9; 10; 14].

Загальний характер історичного процесу європейських народів у другій половині XVIII – на початку XIX ст. визначала ідеологія та культура Просвітництва. Його основними елементами були: Природа, Розум та Прогрес в ім'я Свободи. Популярність на той час здобула теорія природних прав людини, які є невід'ємними, невідчужуваними, розроблена англійським філософом Дж.Локком; теорія суспільної угоди між владою і громадянами Ж.-Ж.Руссо та теорія розподілу влад Ш.Монтеск'є [17, 27 – 29].

Проте реальною і офіційною політичною доктриною абсолютизму була у XVIII ст., складена ще за часів Рішельє, теорія необмеженої королівської влади, яку король отримував нібито від бога. Влада короля на землі подібна владі бога на небі; король – це живий образ бога, його представник. Король необмежений у своїй владі [16, 20 – 25].

Слід зазначити, що Декларація стала на позиції природного права. В ній можна чітко виділити основні ідеї, які побутували у XVIII ст. у державі. Потрібно також зазначити, що французький народ брав активну участь у створенні Декларації. Зокрема, в основу документу були покладені накази жителів Парижа, які спрямовувалися на закріплення принципів демократії.

Основні ідеї, які побутували у XVIII ст. у Франції були різнобічними, розглядалися в різних площинах. Проте більшість теорій зводилися до ідеї встановлення нового режиму, до закріплення основних прав людини і громадянина, до змін. Власне такі зміни мала встановити Декларація прав людини і громадянина. Дискусії, які виникали у суспільстві щодо нововведень, які повинна була містити Декларація, привели до закріплення найголовніших потреб народу.

Під впливом народу 5 серпня 1789 р. депутати Установчих зборів прийняли декларацію "Про знищення феодальних прав і привілеїв". Цей документ легалізував те, що фактично вже відбулося, оскільки падіння Бастилії спричинило хвилю повстань по всій Франції, що супроводжувалися знищенням документів, які узаконювали

кріпацтво, а подекуди – й знищення маєтків. Дворяни почали відмовлятися від своїх феодальних прав [3, 23].

26 серпня 1789 р. був зроблений наступний крок, а саме – відбулося проголошення Декларації прав людини і громадянина. Безпосередня підготовка тексту зайняла приблизно півтора місяці. Слід зазначити, що ще в день захоплення Бастилії Національні збори створили конституційну комісію для підготовки проекту документа. Робота по обговоренню проекту проходила в гострих дискусіях. До числа авторів Декларації прав людини і громадянина можна віднести таких відомих діячів французької революції, як Лафайєт, Сійєс, Муньє, Торте (кожен з них підготував свій проект Декларації), Ламет, Лаллі-Толендаль та ін. В остаточному варіанті було залишено тільки дві статті в початковому вигляді; всі інші зазнали змін: до них вносилися доповнення, пропозиції, поправки.

Декларація є компактним, структурно чітко складеним документом, який містить преамбулу та 17 статей. У преамбулі міститься відповідно до основного постулату Просвітництва теза, що "незнання, забуття або зневаження прав людини є єдиними причинами суспільних лих і псування уряду". Проте змінити це становище повинна Декларація прав людини і громадянина, щоб "будучи постійно перед усіма членами суспільного організму, безперервно нагадувала їм їхні права і їхні обов'язки", забезпечуючи при цьому правопорядок та свободу [18, 96 – 98; 22, 47].

"Свобода" – ось головна ідея Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Усі статті цього документа побудовані з метою її забезпечення і реалізації. Декларація проголошує свободу та одночасно встановлює межі цього права (ст. 1, 4 – 5), перераховує конкретні види прав і свобод (ст. 2, 10, 11, 17), також установлює принципи організації та функціонування державної влади, які покликані гарантувати свободу (ст. 3, 6, 13, 14, 15, 16); регламентує принципи судового захисту прав і свобод (ст. 7, 8, 9) [18, 96 – 98].

Значення Декларації набагато більше, ніж вирішення питання про правове становище людини. Відмічено три групи проблем, які ставить і фактично вирішує цей документ, а саме: регламентація інституту прав і свобод людини та громадянина; створення нового державного механізму, який має прийти на зміну абсолютизму;

розроблення нового права, створення нової судової системи, яка повинна покласти кінець всездозволеності абсолютистської влади, забезпечити режим законності.

Декларація була складена як революційна програма, яка мала послужити заспокоєнню французького народу в період революції. Буржуазія намагалася прийняттям Декларації закріпити свою свободу та позитивно налаштувати народні маси до нового уряду. Однак це їй так і не вдалося. Революційно настроєний народ не хотів на цьому завершувати розпочату справу, адже необхідно було, щоб принципи, закріплені в Декларації прав людини і громадянина, знайшли своє відображення на практиці.

За абсолютистського режиму існував поділ суспільства на верстви. Феодальні привілеї передавалися у спадок, проте з дня проголошення Декларації прав людини і громадянина – 26 серпня 1789 р. – усі були рівними. Однак виникало також дуже важливе питання. Воно полягало у визначенні меж задекларованої свободи, у співвідношенні свободи однієї людини із свободою іншої, інакше кажучи, потрібно було встановити співвідношення свободи індивіда і суспільства – згідно з доктриною природного права держава не могла втручатися у регулювання цього питання та обмежувати природні права людини.

Тому в Декларації свобода визначалася таким чином: вона полягала “у праві робити все, що не шкодить іншому”, тобто “здійснення кожною людиною її природних прав не має інших меж, крім тих, які забезпечують іншим членам суспільства користуватися тими ж правами. Ці межі можуть бути визначені тільки законом”. Розвиваючи цю думку, ст.5 уточнює: “Закон може заборонити лише дії, шкідливі для суспільства. Все те, що не заборонено законом, дозволено, і ніхто не може бути примушений робити те, чого закон не приписує” [18, 96 – 98].

Що ж до політичних прав і свобод, то вони були зафіксовані у ст.10 і 11. Тут визначалися права громадянина, які можуть регламентуватися державною владою. До числа цих прав зараховували свободу віросповідання, свободу думки, слова, свободу друку. Згідно із статтею 11 “вільний обмін думками і переконаннями є одне з найцінніших прав людини, кожен громадянин

може, отже, вільно говорити, писати, друкувати...”, проте право надавалося за умови відповідальності за зловживання цією свободою у випадках, що встановлюються законом.

У цих статтях непрямо закріплено можливість обмеження прав і свобод залежно від обставин. У цьому відношенні автори враховували всі відчутні розмежування політичних сил у революційному блоці, невідповідність інтересів основної маси третього стану – французького народу і буржуазії, що виступала від його імені.

Під час опрацювання ст.12 Декларації прав людини і громадянина ми зустрілися із неоднозначно різним трактуванням, зокрема перекладом цієї норми. В.Даниленко використовує переклад, в якому йдеться, що “забезпечення прав людини і громадянина тягне за собою необхідність застосування збройних сил...” [6, 70]. Що ж до українського перекладу, то тут зазначається: “для гарантії прав людини та громадянина повинна існувати публічна сила” [18, 96 – 98].

Інше трактування цієї норми в англійському перекладі. “The security of the rights of man and of the citizen requires public military forces...” (“Гарантія прав і свобод людини і громадянина вимагає публічних збройних сил...”) [24, 12 – 14].

Виникає дилема, який же переклад правильний: “збройні сили”, “публічні сили” чи “публічні збройні сили”?

На нашу думку, англійський переклад найбільш відповідає дійсності. Ми також наголошуємо на тому, що ця помилка має важливе значення для трактування норми. Зокрема, Даниленко говорить, що основна суть статті полягає в проголошенні права нової влади (буржуазії) на збройний захист від контрреволюції. Науковець розглядає цю норму як попередження на адресу народних мас, які висловлювали все більше невдоволення конкретними діями буржуазії.

Якщо ж ми візьмемо до уваги поняття “публічні збройні сили”, то воно полягає в тому, що тільки громадяни мали право на використання збройних сил для гарантування своїх прав та свобод. Ми вважаємо, що переклад радянськими науковцями цієї статті, як зрештою і її коментування, був покликаний на те, щоб показати

узурпацію влади буржуазією та відобразити невідповідність демократичних принципів, закріплених у деяких статтях Декларації, іншим статтям цього документа. На їхню думку, тут був очевидний підтекст, що вступав у протиріччя із закріпленими поняттями.

Внутрішню єдність становлять також статті 7, 8, 9. Вони встановлюють механізм забезпечення безпеки громадянина, зокрема ст.7 закріплює, що “ніхто не може бути обвинувачений, затриманий або арештований інакше як у випадках, визначених законом і за приписаними ним формами”. “Закон повинен встановлювати тільки строго і очевидно необхідні кари...” (ст.8). Також у Декларації закріплювалася презумпція невинуватості, власне, на це вказує ст.9: “Через те, що кожна людина приймається за невинну до того часу, поки її не оголосять винною – то в разі необхідності її арешту всяка суворість, яка не є необхідною для забезпечення (за судом) її особи повинна бути суворо карана законом” [18, 96 – 98].

Ці статті закріплювали новий механізм судового захисту, він був повною протилежністю правового механізму адміністративно-правової всесдозволеності абсолютизму, механізму, перед яким особа була повністю беззахисною. У Декларації прав людини і громадянина встановлювалися демократичні принципи правосуддя, які й сьогодні є загально визнані не тільки у Франції, але й у світі в цілому. Зокрема, практично кожна держава закріплює принципи “допустимості покарання відповідно до закону”, “немає злочину – немає й покарання”, “презумпція невинуватості підсудного” тощо.

Перед Установчими зборами постала велика проблема створення нового державного механізму, який мав прийти на зміну абсолютизму. Свою регламентацію це питання знайшло в Декларації прав людини і громадянина.

Вирішуючи його, автори звернулися і взяли за основу вчення Руссо та Монтеск’є. Зокрема, було використано вчення Руссо про невідчужуваність суверенітету, який повністю і неподільно належить народу. Велику увагу було приділено теорії розподілу влад Шарля Монтеск’є.

Ст.3 Декларації закріплювала, що “джерело всієї верховної влади завжди є в нації. Ніякі установи, ніяка особа не може здійснювати

владу, яка не походить прямо від нації”. Ця норма досить чітко заперечувала королівський суверенітет і надавала усю владу нації. Це було початком нової ери у розвитку держави. Також разом із закріпленням принципу народовладдя встановлювався інститут народного представництва. Зазначалося, що “всі громадяни мають право особисто або через своїх представників брати участь у виданні законів” (ст.6). Встановлювалося, що закон є виразом загальної волі. Передбачений Декларацією порядок прийняття законів (ст.6), регулювання податкової системи (ст.13, 14), контроль за управлінням та фінансами (ст. 14 і 15) відображають тенденцію до встановлення парламентської форми правління.

Підсумовуючи значення Декларації прав людини і громадянина, ті зміни, які вона вписала в державно-правовий лад Франції, слід зазначити, що вона утвердила принципи народного суверенітету і представницького правління, конституційний характер правління, принципи розподілу влад та встановлення законності, “ліберальний” характер правління, принципи регламентації інституту прав та свобод людини і громадянина.

Перспективним для подальшого дослідження може бути історико-правове порівняння норм “Декларації прав людини і громадянина” з французькими конституційними проектами 90-х рр. XVIII ст.

1. Батыр К.И. История государства и права Франции периода буржуазной революции 1789 – 1794 гг. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1984. – 398 с.
2. Бекназар-Юзбашев Т. Права человека и Международное право. – М.: Общество “Знание” России, 1996. – 92 с.
3. Бергокова К.Н. Процесс Людовика XVI. – Петроград: Госиздат, 1920. – 112 с.
4. Волгин В.П. Развитие общественной мысли во Франции в XVIII в. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 415 с.
5. Герцензон А.А. Проблема законности и правосудия в французских политических учениях XVIII в. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 320 с.
6. Даниленко В.Н. Декларация прав и реальность: К 200-летию Декларации прав человека и гражданина. – М.: Междунар. отношения, 1989. – 206 с.

7. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право в галузі прав людини: джерела і практика застосування. – К.: Основи, 1997. – 274 с.
8. Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В. Французька історіографія ХХ ст. – Львів: Класика, 2001. – 328 с.
9. История государства и права зарубежных стран / Под ред. О.А.Жидкова, К.Н.Крашенинковой. – М.: Изд-во Москов. ун-та., 1991. – Ч. 2. – 335 с.
10. История Франции. – В 3 т. / Ред.колл.: А.З.Манфред и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1973. – Т.2. – 663 с.
11. Історія Центрально-Східної Європи / За ред. Л.Зашкільняка. – Львів: ЛНУ ім.І.Франка, 2001. – 659 с.
12. Кравченко В.В. Конституційне право України. – К.: Атіка, 2002. – 372 с.
13. Макаруч В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн. – Навч. посібник. – К.: Атіка, 2001. – 592 с.
14. Манфред А.З. Великая Французская революция. La grande revolution francaise. – М.: Наука, 1983. – 431 с.
15. Марат Ж.П. Проект декларации прав. – Избранные произведения. В 3-х т. / Составители В.П.Волгин, А.З.Манфред. – М.: Изд-во АН СССР 1956. – Т. 2. – 316 с.
16. Моряков В.И. Из истории эволюции общественно-политических взглядов просветителей конца XVIII века: Рейналь и Радищев. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1981. – 224 с.
17. Нова історія в документах і матеріалах / За ред. М.М.Луїна і В.М.Даліна. – Вип.1. – К.: Держсоцеквидав України, 1935. – 440 с.
18. Практикум з курсу “Історія країн Західної Європи та Північної Америки нового часу”. – Ч.1. Укладач Зоя Баран. – Л.: ЛНУ імені І.Франка, 2002. – 152 с.
19. Робеспьер М. Революционная законность и правосудие. Статьи и речи. – М.: Госюриздат, 1959. – 275 с.
20. Рокэн Ф. Движение общественной мысли во Франции в XVIII в., 1715-1789 гг. Пер. с фр. – СПб: Типогр. М.Акинфиева и И.Леонтьева, 1902. – 402 с.
21. Сборник документов по истории Нового времени стран Европы и Америки (1640-1870) / Сост. Е.Юровская. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
22. Тимченко Л.Д. Международное право. Учебник для юридических специальностей вузов МВД. – Харьков: Консум; Изд. ун-та внутр. дел, 1999. – 525 с.
23. Чеканцева З.А. Народные движения во Франции в XVIII в.: Учебн. пособие к спецкурсу / Новосиб. гос. пед. ин-т. – Новосибирск: НГПИ, 1990 – 1991. – 72 с.

24. Hobsbawm E.J. The Age of Revolution 1789 – 1848. – New-Jork: A Mentor Book, 1962. – XVI. – 416 s.

Юлия Суха. Становление либеральных основ в правовой системе Франции по “Декларации прав человека и гражданина” 1789 г. В статье рассматривается канун Великой Французской буржуазной революции и роль просветителей в формировании духовных основ нового политического видения общества; анализируется процесс создания Декларации прав человека и гражданина 1789 г., роль этого документа в становлении либеральных начал правовой системы страны. Исследованы отдельные виды прав, свобод, выяснены гарантии их правовой реализации; разъясняются отдельные нормы и принципы формирования государственно-правового устройства во Франции.

Ключевые слова: Декларация прав и свобод, либеральные начала, природное право, нормы права, принципы Декларации.

Yuliya Sukha. Forming of liberal principles in the legal system of France after “Declaration of Human and Citizen’s Rights”, 1789. In the article the eve of the French bourgeois revolution and the role of enlighteners in forming spiritual principles of a new political society view is examined; the process of creation of “Declaration of Human and Citizen’s Rights”, 1789 and the role of the document in liberal principles forming of the legal country system is analysed. The author explored separate types of rights, freedoms and guarantees of their realization interpreted separate norms and principles of the construction of state-legal system in France.

Key words: Rights and Freedoms Declaration, liberal principles, natural right, norm of right, Declaration principles.